

Archeologische vondsten in Baalder

**H.W.
Dimmendaal**

De Baalder Esch: vaatwerk gevonden

Begin augustus 1937 werd mij vanwege de Nederlandsche Heide Mij. bericht gezonden, dat door arbeiders, in werkverschaffing aangesteld door het gemeentebestuur van Stad Hardenberg in een roggeland-esch, de Baalder Esch onder de gemeente Ambt Hardenberg, eenige oude stukken vaatwerk gevonden waren, met verzoek om advies hoe in dezen te handelen.

Niet licht zal ik de blijde sensatie vergeten, toen mij voor het eerst enkele dier stukken aardewerk in de kamer van den Burgemeester van Stad-Hardenberg door dezen getoond werden. Wel waren deze vijf potten min of meer geschonden en sommigen lagen wel in scherven, maar alle bleken van dat zeldzame en soms zoo fraaie aardewerk-type te zijn, dat alleen eigen is aan onze Hunnebed-cultuur. In mijn jarenlange omzwervingen op dit gebied was ik tot dusverre nog slechts één of twee keer één enkele scherf van dit maaksel in onze provincie tegengekomen... en daar stonden nu in het vrij donkere burgemeester-kamertje vier, vijf pracht bekera stralend voor mij.

**Een verzameling van
bekers, scherven en
een bijtje, opgegraven
uit de Baalder es.**

Deze bijzondere woorden schreef mr. G.J. ter Kuile senior, voorzitter van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis en deskundige autoriteit op dit gebied, aan het begin van zijn verslag over de vondsten in de Baalder es in 1937. Wat ging hieraan vooraf?

1937: Trechterbekers uit 3000 voor Chr.

In augustus 1937 fietste gepensioneerd onderwijzer K. Jongsma, vermoedelijk zo snel mogelijk, naar de Baalder es. Het gerucht ging dat daar een urn en een stenen bijl waren gevonden bij de zandafgraving. Voor het ophogen van de Marsch voerde men vanuit Baalder, met kipkarretjes, zand aan. Meester Jongsma, die altijd zeer geïnteresseerd was in de plaatselijke geschiedenis, was snel ter plekke en zag dat men hier met een bijzondere vondst van doen had. Hij schakelde de burgemeester in, evenals mr. Ter Kuile. In het vervolg stond meester Jongsma er elke dag bij als er weer verder gegraven werd. Ter Kuile schreef in 1938 over hem: *Zoo heeft deze onvermoeide speurder elken dag ter plaatse toezicht uitgeoefend, heeft gezorgd, dat zoo weinig mogelijk zoek raakte of stuk ging, heeft namens de Vereeniging (tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis) de werkers een behoorlijke belooning telkens uitgereikt en heeft de moeizame expeditie bezorgd.*

Er kwamen veel voorwerpen aan de dag: in totaal een 35-tal kommen, bekera, schaaltes, potjes en zelfs twee flesjes van aardewerk, zogenaamde

kraagflesjes. Verder veel vuursteen, bewerkt en onbewerkt, waaronder zes bijlen.

Mr. Ter Kuile kwam al gauw kijken bij de Baalder es. Hij schreef in zijn verslag over de vondsten: *De Baalder Esch, gelegen in de oude Baalder Marke, ongeveer een kwartier gaans ten Oosten van het stedeke Hardenberg in een langzame glooiing zich plus minus twee meter verheffend boven de omliggende gronden, vertoonde tijdens de afgraving na een eeuwenlange bebouwing een geweldige humuslaag, teellaag, van ruim 1 meter dik. Tot op onze dagen hadden oude beddingen van de Vecht daar in grillige bochten en over wijde breedten hun water langs gestuwd, de omgeving uitgehold, het esch-terrein afgerond en er een brede veilige waterbescherming omheen gelegd. Na 1901 werd de Vecht op die plaats geheel verlegd, genormaliseerd, en nu werd die hoge esch in maanden-langen arbeid verticaals-gewijze afgegraven en werd het diepliggende witte, onvruchtbare zand, welzand, in kipkarretjes weggereden tot opvulling van verlaten Vechtarmen. En juist in die diepe, witte zandlagen, dus ongeveer 1.85 M onder het maaiveld, maar op zéér ongelijke diepte telkens, werden deze vondsten toevalligerwijze blootgelegd.*

Naast achttien aardewerkscherven uit de ijzertijd (800 - 12 voor Chr.) bleek het dat men hier van doen had met aardewerken potten, schalen,

flesjes en bekers uit de Trechterbekerperiode, 3400 - 2900 voor Christus, ook wel de Hunebed-tijd genoemd. Grote of kleine keien, die afkomstig zouden kunnen zijn van een hunebed,

Niet alle kommen waren versierd. Deze vondst werd lange tijd bewaard in het Provinciaal Overijssels Museum in Zwolle, tegenwoordig in het Provinciaal Archeologisch Depot in Deventer.

Deze fraaie 'amfoor', vroeg-Havelter stijl, werd ook gevonden in de Baalder es.

werden niet gevonden. In de Trechterbekerperiode werd echter ook begraven in zogenaamde vlakgraven zonder een stenen grafkamer. Als bijgave kreeg de dode vaak eten en drinken mee voor de reis naar het hiernamaals. Het gevonden aardewerk wijst op deze manier van begraven.

Daar het een ruwe, verticale afgraving betrof en geen voorzichtige, wetenschappelijke opgraving, werden er verder geen sporen van bewoning aangetroffen. Algemeen is uit Drenthe bekend dat de Hunebedbouwers aldaar op de hoogste zandgronden, die toen nog vruchtbaar en niet verzuurd waren, woonden. Daar maakten zij door ringen en kappen van het oerbos open plekken om te boeren. Ze hadden enige kleine akkers en wat vee, dat ze in de bossen lieten lopen, zodat daarin kleine halfopen plekken ontstonden. Misschien was de hoogte langs de Vecht, waarop later de Baalder es werd aangelegd, ook zo'n woonplek.

Twee jaar eerder, in 1935, waren ook al potten en urnen gevonden in Baalder bij de afgraving van een aangrenzende es iets oostelijk van de vindplaats in 1937. Omdat de arbeiders er geen beloning voor kregen werd het vaatwerk achteloos weggegooid en in stukken gesmeten. Slechts één enkele gave gladwandige pot met veertien stempelindrukken bleef behouden. Het was een kogelpot. Zo'n pot is bolvormig en heeft geen

pootjes. Kogelpotten werden vanaf 800 na Chr. tot in de volle middeleeuwen in iedere huishouding gebruikt om in te koken. Zouden er in de tijd van Karel de Grote dan ook al mensen zijn geweest op de plaats van de latere es van Baalder?

1978: Vondsten uit 800 na Chr.

Op 4 april 1978 kwam er duidelijkheid. Machinist H.J. Doldersum vond op de grote es enige scherven bij het graven van een wegcunet in de aan te leggen woonwijk Baalder. De aannemer meldde de vondst bij de gemeente Hardenberg, die de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek inschakelde. Er volgde een noodopgraving. Een boeiende aangelegenheid.

In het algemeen gaat zo'n opgraving als volgt: Eerst wordt door een graafmachine met grote happen de bovenste, donkere teeltlaag weggehaald. Dichter bij de 'gevoelige laag' wordt onder leiding van een archeoloog of een andere deskundige, met een scherpe schop en een schoffel voorzichtig dunne plakjes aarde verwijderd tot op de harde ondergrond, die nooit vergraven is. Heb je geluk met zo'n opgraving dan zie je grijsachtige vlekken in het gele zand. Ooit is daar een gat gegraven. Heb je heel veel geluk dan vormen die vlekken een patroon. En dat geluk had men bij deze noodopgraving. De vlekken bleken ooit gaten geweest te zijn waarin men de dragende palen van het dak van een huis had geplaatst. Door de eeuwen heen waren in de zure grond de restanten van de palen geheel verdwenen en in de gaten was zand en humus gerommeld. Uit deze grijze verkleuringen viel een huisplattegrond af te lezen.

De lengte van dit huis bedroeg 24 meter en de breedte varieerde van 5 tot 7 meter. Helaas had de machinist de noordwestelijke hoek iets te diep uitgegraven toen hij met het uitgraven van de weg bezig was. Daardoor waren op die plaats niet of nauwelijks paalsporen aanwezig. Volgens provinciaal archeoloog dr. A.D. Verlinde had dit huis geen dragende binnenpalen. De wandpalen die recht op in de grond stonden moesten het over-

hangende dak hebben gestut. Verlinde dacht te doen te hebben met een boerenplaats uit de Karolingische tijd, dus omstreeks 800 na Chr., vooral ook door vondsten rond deze huisplaats. De constructie van een Karolingische boerderij was meestal van vrij licht houtwerk. Het dak was waarschijnlijk gedekt met riet, stro of plaggen. Tussen de wandpalen was vlechtwerk aangebracht, bestreken met leem. Men liet het dak oversteken, omdat opgedroogde leem door regen meteen weer zacht wordt. In tegenstelling tot andere vindplaatsen elders in Nederland vond men hier in de paalgaten van de boerderij vrij veel brokjes leem en houtskool terug. Dit wekte de indruk dat de boerderij was afgebrand, waarbij een deel van de leem van de zijwand werd gebakken.

Hoe moeilijk de interpretatie van paalgaten en andere grondsporen is, blijkt wel uit het feit dat professor dr. H.T. Waterbolk uit Groningen, expert op het gebied van prehistorische en middeleeuwse huisplattegronden, uit dezelfde sporen niet één gebouw reconstrueerde, maar wel twee boerderijen en één schuur. In zijn visie was de grootste boerderij over de afgebroken kleinere boerderij gebouwd. De sporen van de schuur lagen er in het midden dwars door. Aan de zuidkant van het huis werden nog sporen aangetroffen van onder andere enkele schuurtjes, afvalkuilen, een planken omheining voor vee van circa 15 bij 11 meter en een ongeveer 2 meter diepe waterput. De putwand was een uitgeholde boomstam, waarvan de twee helften tegen elkaar geplaatst waren.

Om te ontdekken uit welke tijd deze vondsten stamden, werden de afvalkuilen onderzocht die het dichtst bij de boerderij lagen. Tegenwoordig zou men zeggen: Toon mij uw vuilniszakken en ik zal zeggen wie gij zijt. In de kuilen vond men

Deze stijlwandige emmer van glad- en vrij dunwandig donkergrijs tot zwart aardewerk, werd in 1937 aangetroffen onder de Baalder es en is gedateerd tussen 3400 en 2900 voor Chr.

scherven van handgemaakte aardewerken potten, voor een deel vermoedelijk kogelpotten. Slechts 1% van de vondsten betrof geïmporteerd, hardgebakken, geelachtig aardewerk, zogenaamd Badorf aardewerk afkomstig uit de omgeving van Keulen. Men lette bij het zoeken ook op de kleintjes: in een van de afvalkuilen vond men een klein, zilveren muntje zonder sporen van slijtage. Het was een denier van Lodewijk de Vrome (814 - 840), de enige die in Overijssel gevonden was. De afvalkuil was dus na 814 (nog) in gebruik. Andere vondsten waren een weefgewicht, twee spinklosjes, enkele glazen kraaltjes, ijzerslakken, ijzeren voorwerpen zoals een speerpunt en twee mesjes en de resten van een maalsteen van basaltlava uit de Eifel. Volgens Verlinde en Waterbolk werd deze boerderij, gezien het bodemprofiel met loodzand en oerbanken, omstreeks 800 aangelegd in een golvend heidelandschap. Ook Waterbolk plaatste alle sporen in het einde van de 8ste eeuw en in de 9de eeuw.

**Deze kom van glad-
en vrij dunwandig
okergeel-grijs
aardewerk, met
standing, bezit een
sobere versiering van
horizontale en ver-
ticale steekgroef-
lijnen.**

1983: gebouw uit 900

Op 24 januari 1983 werd aan dr. A.D. Verlinde gemeld dat er in een bouwput op de Baalder es bij de Woerte ook oude bewoningssporen waren gevonden. Toen alle vlekken van opgevlude paalgaten waren blootgelegd en opgemeten, bleken dit de grondsporen van een gebouw van onge-

veer 5 meter breed en minimaal 17 meter lang te zijn. Een klein deel van de plattegrond bleef verborgen onder het zand, omdat niet buiten de bouwput gegraven mocht worden. De paalgaten leverden geen goed dateerbare vondsten op. In de gestorte grond van de bouwput vond men echter wel overblijfselen, uitsluitend uit de Karolingische tijd. Van voor tot achter hadden onder de nok van het huis of de schuur een zestal zwaardere palen gestaan. Het ging dus om een tweescheurig gebouw. De afstand tussen deze palen bedroeg ongeveer 3 meter. De lichtere en minder diep geplaatste wandpalen stonden ongeveer anderhalve meter van elkaar. Vermoedelijk waren bij het uitgraven van de bouwput, vóór de melding, sporen vernietigd. Dr. Verlinde dateerde dit gebouw in de (laat-)Karolingische tijd, ongeveer 900 na Chr.

1978: boerderij uit 1100

Aan de oostzijde van de Baalder es werd bij het uitgraven van een nieuwe baan voor een aan te leggen straat in 1978 nog een huisplattegrond ontdekt. De lengte bedroeg ongeveer 18 meter en de breedte 7 meter. Volgens onderzoekers A.G. Kleinjan en V.T. van Vilsteren leek het erop dat deze boerderij, gezien de grootte van de paalgaten, van zwaarder materiaal gebouwd was dan de gebouwen die hiervoor zijn beschreven. In de paalgaten waren onverbrande leembrokken van de vloer terecht gekomen. Afvalkuilen werden niet gevonden maar wel een 2 meter diepe waterput.

In de paalgaten vond men ook enkele scherven van keukengerei: stukken van kogelpotten en één grote, beschilderde rand van een zogenaamde Pingsdorfpot.

Pingsdorf aardewerk is gemaakt op een draaischijf en hardgebakken. Het heeft een geelwitte, grijze of paarse kleur. Het is versierd met strepen, komma's, stippen of andere eenvoudige motieven, die met ijzeroxideverf zijn aangebracht. Dit aardewerk werd in veel centra in Noordwest-Europa geproduceerd van ongeveer 900 - 1200. In de opgevlude waterput werden scherven van

Paffrath kogelpot-aardewerk gevonden. Dit is handgevormd, grijs, blauwig tot zwart onversierd aardewerk, dat ten noordoosten van Keulen gemaakt werd van 1100 - 1250.

1980: Scherven uit 1400

In het voorjaar van 1980 werden opnieuw vondsten gemeld in de nieuw aangelegde wijk Baalder. Ongeveer 100 meter oostelijk van de vorige vindplaatsen bespeurde men in een vlak van 10 x 30 meter een groot aantal paalsporen en greppels met scherven. Duidelijke structuren als boerderijen of schuren waren niet te herkennen. Vermoedelijk hadden die gebouwen in de onmiddellijke omgeving gestaan. De gevonden scherven waren vooral van blauwgrijs aardewerk en enkele van rood aardewerk. Men schatte dat de gevonden bewoningssporen uit de 14de of 15de eeuw dateerden.

Verhuizing van hoog naar laag

De conclusie van Kleinjan en Van Vilsteren is dat de boerderijen in dit gebied zich steeds verder naar het lager gelegen oostelijke deel van Baalder verplaatsten. Het hoogste deel, waar rond 800 de eerste boerderijen stonden, werd op den duur puur akkerland en door de latere plaggenbemesting een hoge es: *de Groote Esch*. Alle opgravingen overziende, lijkt het er op dat er vanaf de hunebedtijd, dus vanaf ongeveer 3000 voor Chr. tot heden, met eventuele onderbrekingen, mensen hebben geleefd in Baalder.

De ijstijden en de Vecht

In de voorlaatste ijstijd (180.000 - 130.000 voor Chr.) schoof een honderden meters dikke laag ijs vanuit het noorden over het oosten en midden van ons land. Dit ijs stuwde grote bergen aarde voor zich uit. Er vormden zich heuvels zoals de Veluwe, het Montferland, de Utrechtse Heuvelrug, de Lemelerberg, de Holterberg en de Oost-Twintse heuvels. Toen het klimaat iets milder werd, begon het ijs te smelten en kwam er veel gletsjerwater vrij. Een tijdlang bleef de ijslaag

Deze fraai versierde slanke, scherp geprofileerde, hooghalzige beker is een goed voorbeeld van de Trechterbekercultuur.

liggen op de huidige provincie Drenthe. De hoge muur van ijs liep toen ongeveer tot de huidige zuidgrens van deze provincie. Het smeltwater van dit ijs en dat uit zuidelijker gebieden stroomde voor deze ijsmuur langs naar het westen in brede, kronkelende en vlechtende rivieren. Zo ontstond het oerstroombdal van de Vecht met een breedte van wel tien kilometer. Er volgde een warmere periode en uiteindelijk smolt al het ijs.

Het ijs van de laatste ijstijd (110.000 - 12.000 voor Chr.) bereikte ons land niet, maar wel waren er toen perioden dat het hier een grote poolwoestijn was met soms enorme, ijzige zandstormen. Dit zand vulde de diepe dalen van de rivieren op en legde dikke pakketten zand over het land. Aan het eind van deze koude periode werd het weer zo warm dat er bomen en kruiden konden groeien.

Rond 10.000 voor Chr. kwam er nog eenmaal een periode van enige eeuwen met extreme droogte en kou. De bossen stierven of brandden af en vanuit de droge bedding van de Vecht stoomde

het zand op de wal. Zo ontstonden overal op beide oevers zandduinen op het dekzand en kon heel veel later de naam Hardenberg ontstaan.

In het museum van Hardenberg

Dat er door de tijden heen langs de Vechtoevers en net daarbuiten menselijke activiteiten waren, is goed te zien in het kleine museum van Hardenberg. Hier liggen veel losse vondsten tentoongesteld, voorwerpen uit een ver verleden die toevallig ontdekt werden zonder dat er sprake was van enig archeologisch onderzoek. Als we in de omgeving van stad Hardenberg langs de noord- en zuidkant van de Vecht gaan, komen we langs verschillende vondstplaatsen. De daar gevonden voorwerpen komen uit een periode van 5.000 - 12 voor Chr. In het museum zijn o.a. te zien:

- uit de Rheezerbelten: een kloptsteen
- uit Heemse: een schraper en een hamerbijl
- uit Collendoorn: een hamerbijl van diabaas
- uit Oud-Lutten: een stenen bijl
- uit het Engelandse bos: klingen en een schraper
- uit Radewijk: een geröllkeule (rolsteenhamer)
- uit Gramsbergen: een kloptsteen
- uit de Vecht: een strijdhamer
- uit de es van Baalder: een stenen bijl
- uit Brucht: een kookpot
- uit Bruchterveld: een stenen bijl
- uit Bergentheim: een hamerbijl en een strijdhamer
- uit Mariënberg: o.a. een kleine maquette van opgravingen

10.000 jaar menselijke activiteit

Door zorgvuldig archeologisch onderzoek en toevallige vondsten is aangetoond dat in de directe omgeving van de stad Hardenberg al

V.l.n.r.: Een kraagflesje met een vrij regelmatig bol-dubbelkonisch lichaam, een onversierd trechterbekertje van overwegend grijs aardewerk met cilindrische hals en een onregelmatig gevormd kommetje met vlakke bodem en iets naar binnen buigende rand van ruw grijs aardewerk.

bijna 10.000 jaar lang mensen langs de Vecht zijn getrokken en er in sommige tijden hebben gewoond. Net als nu kenden deze mensen goede en slechte tijden. Wat ons tastbaar verbindt met hen zijn slechts bodemverkleuringen en enkele voorwerpen. Duizenden jaren lang hebben mensen hier meer en meer vat proberen te krijgen op de natuur. Uiteindelijk heeft dit geleid tot onze huidige woonomgeving.

Bronnen:

- R. van Beek en A.G. Kleinjan: *Vroeg-middeleeuws aardewerk uit Baalder, gem. Hardenberg, (Ov.)* uit het tijdschrift *Westerheem*, XXIX-6, 1980
- Mr. G.J. ter Kuile sr.: *De praehistorische vondsten te Hardenberg 1937* uit *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, 54-ste stuk, tweede reeks - dertigste stuk, 1938
- L.P. Louwe Kooijman en anderen: *Nederland in de prehistorie*, 2005
- M. Rappol: *In de bodem van Salland en Twente*, 1993
- Theo Spek: *Het Drentse esdorpenlandschap*, 2004
- A.D. Verlinde: *Karolingische bewoning te Baalder, gem. Hardenberg (Ov.)* uit *Westerheem* XXXII, no. 1, 1983
- A.D. Verlinde en R.R. Newell: *A Multi-Component Complex of Mesolithic Settlements with Late-Mesolithic Grave Pits at Mariënberg, Overijssel uit Het zandelandenrijk van Overijssel*, 2006
- A.D. Verlinde en H.T. Waterbolk: *Een herinterpretatie van de Karolingische grondsporen te Baalder (Ov.)*, *Westerheem* XXXII, no. 6, 1983
- V.T. van Vilsteren en A.G. Kleinjan: *Ondergedoken en opgegraven in Baalder uit Van Beek en land en mensenhand*, 1985

Met dank aan:

- Mw. J. Jansen, medewerkster van *Het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Overijssel 'A.D. Verlinde'*, te Deventer